

Dynamisch Perspectief

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw Et Voeding

Februari 2012/ 1

75 jaar BD-Vereniging
Gimsel-de Groenterij: winkel op zandgrond
Ontmoeting met onkruid
Telen op smaak

Dynamisch Perspectief

VOORWAARTS

'Voorwaarts naar de bron' is in 2012 het thema van zowel de Landbouwconferentie in Dornach als van onze eigen Winterconferentie. Een mooi thema, zeker in het jaar dat we onze 75ste verjaardag vieren.

Ik was begin februari voor het eerst in Dornach en zocht samen met 500 andere BD-boeren en -betrokkenen uit 29 landen naar de bron, het wezenlijke, het zaad van de BD. Zaad is misschien wel de beste beeldspraak: bij de ontwikkeling van een plant is het zowel beginpunt als eindpunt. Het vernieuwt zich, zodat regionale variëteiten ontstaan. Die variatie past ook bij de internationale BD-beweging. Als ik hoor, dat BD-boeren in India proberen om de uitheemse paardenbloem te kweken voor de preparaten, dan denk ik: dat is niet voorwaarts, maar drie stappen achterwaarts.

In onze winterconferentie willen we voorwaarts. We gaan kijken naar dat wat leeft op onze boerderij of in onze beroepspraktijk; luisteren naar dat wat op ons toekomt. Als redactie van Dynamisch Perspectief proberen we te luisteren naar dat wat leeft in de hele BD-beweging. Wilt je iets inbrengen? Laat het ons horen.

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

Winterconferentie

8 Voorwaarts naar de bron

Demeter-enquête

16 Aansporing tot verdere ontwikkeling

Telen op smaak

20 Telers proeven preirassen

03	Dynamisch Portret: Gimsel - de Groenterij
08	Winterconferentie 2012: Voorwaarts naar de Bron
10	75 jaar BD-Vereniging
11	Landbouw cursus 2.0 - Vierde voordracht
12	BD-Jong: Het ideale boerenbedrijf van Sophie Paas
14	Ontmoeting met onkruid
18	BioVak 2012
20	Dynamische Keuken: smaak telen
25	Bedrijfsopvolging: Hansketien
28	In memoriam: Tom van Gelder
29	Perspectief
33	Agenda
34	Colofon en Leden-service
35	BD juwelen

Gimsel -
de Groenterij

'Een winkel
op zand
is anders
dan op klei'

Natuurvoedingswinkel 'Gimsel - de Groenterij' in Apeldoorn heeft 'Demeter' in de genen! Ooit mede ontstaan op initiatief van het nabijgelegen Demeterbedrijf 'De Hooge Kamp', dat afzet zocht voor zijn groente. Hoe werken deze Demeter-genen door in de winkelgeschiedenis? Tekst en foto's: Andries Palmboom

Hanneke Blom-Ligt (55) is eigenaar van de winkel: "Het 'Demeter-in-de-genen' van deze winkel voert voor mijzelf nog verder terug: naar mijn eigen genen. Mijn vader was als boerenzoon voorbestemd voor het boerenbedrijf, maar door een ongeluk op jonge leeftijd moest hij voor een burgerbaan kiezen. Toch kon hij het boeren niet laten. Thuis hadden we dus wat koeien en akkerland, zijn lust en zijn leven. Daar bracht mijn vader ondanks zijn handicap zijn vrije tijd door. Er kwam geen kunstmest en spuiten aan te pas. Als kinderen hielpen we vanzelfsprekend mee. Goede herinneringen heb ik daaraan. Uit die tijd stamt voor mij de verbondenheid met de landbouw en mijn latere keuze voor Demeter is daaruit voortgekomen. Het was directe herkenning: het klopte."

Geschiedenis

In de jaren tachtig wilde er in Apeldoorn maar geen natuurvoedingswinkel van de grond komen. Tot zich op een gegeven moment twee winkels vrijwel tegelijkertijd vestigden in dezelfde Asselsestraat. De ene was een Gimsel, van biologisch-dynamische signatuur, waarin de groenteverkoop werd verzorgd door vrijwilligers van de De Hooge Kamp. De andere had meer een EKO-achtergrond, gericht op dieetvoeding. Hanneke deed vrijwilligerswerk bij De Hooge Kamp en raakte van daaruit betrokken bij de Gimsel. In 1992 stapte ze als zelfstandig ondernemer in de Groenterij, terwijl de andere afdelingen onder de Gimsel-winkelier vielen.

Onder andere door parkeerproblematiek was de locatie van deze Gimsel-Groenterij-combinatie echter niet te handhaven. Het besluit viel om te stoppen. Maar Hanneke liet het er niet bij zitten en de winkel verhuisde, nu geheel onder haar verantwoordelijkheid.

Inmiddels heet de winkel ook officieel 'Gimsel - de Groenterij' en is sinds 2006 gevestigd aan de Koninginnelaan. Dit is één van de toevoeren naar het centrum. De straatnaam verraadt de verbinding met Paleis Het Loo. Het is een winkelstraat, ontstaan uit veelal vrijstaande woonhuizen die dateren uit de jaren 10 van de vorige eeuw. Daardoor heeft de straat iets gemoedelijk-huiselijks. Er zijn veel zelfstandige middenstanders en buurtwinkels; bij de burens staat op de gevel simpelweg 'Kaas - Noten - Wijn'. En niet onbelangrijk: je kunt gratis parkeren. In de omliggende wijken wonen aan boomrijke lanen de redelijk welgestelden, wat gunstig is voor een natuurvoedingswinkel.

Op zand

Toch ervaart Hanneke dat het Apeldoornse publiek erg traditioneel is en weinig openstaat voor zoiets vernieuwends als natuurvoeding. Dat verklaart de moeizame start 26 jaar terug. Zelfs nu nog is een bezoek aan een natuurvoedingswinkel niet vanzelfsprekend. "Apeldoorn ligt op zand," verklaart Hanneke. "Op de akker merk je dat, maar blijkbaar doet de grondsoort ook iets met de mensen. Op klei gaat alles veel makkelijker."

Het marktgebied als akker?

"Zo heb ik er nog niet naar gekeken, maar de analogie is interessant; bijvoorbeeld om zo een tegenhanger te vinden voor de biologisch-dynamische preparaten, maar dan in de winkelwereld!"

Welke 'teeltmaatregelen' pas jij toe op jouw winkel-akker?

"Dat begint voor mij bij mijn eigen verbinding met de landbouw. Laatst had groothandel De Nieuwe Band een winkeliersvergadering belegd op Warmonderhof. Op zo'n locatie ervaar ik direct dat

*'Sommige telers zijn
in mijn ogen op en top BD,
maar voeren het
Demeter-merk niet'*

voeding dichtbij de landbouw staat; het wordt vanzelf een ander soort vergadering dan in een anoniem vergaderzaaltje! Dat neem ik dan als inspiratie mee naar mijn 'winkel-akker'. Daar komt het aan op persoonlijke aandacht. Het is een uitdaging om klanten voor de winkel te winnen en over hun Apeldoornse stugheid heen te helpen. Dat gaat in kleine stapjes, toegespitst op de persoon.

Dat brengt duurzaam trouwe klanten. Ik geloof niet in rigoureuze bekingen. Soms laden nieuw 'bekeerde' klanten enthousiast de eerste keren hun winkelwagen vol, maar mijn ervaring is dat dit niet beklijft. Het is geen kunstje."

Vers en Demeter

De groenten liggen er mooi bij in een uitgestrekte koeling. Hanneke: "Mijn hart ligt bij wat er direct van het land komt. Niet voor niets heet de winkel 'Groenterij'. Ik doe dan ook het liefst actief zaken met lokale leveranciers. Helaas lukt het momenteel niet om daarvoor het transport efficiënt genoeg te regelen. Dat ligt dus even stil, maar ik zou wat graag de groentes op de tuinderijen zelf ophalen. Ook heb ik het liefst dat er voornamelijk Demeter-producten over de toonbank gaan, maar ik heb dat niet helemaal voor het zeggen. Helaas wordt niet alles in Demeter-kwaliteit aangeboden. Als het er gewoon echt niet is vind ik dat logisch, maar ik zie met lede ogen aan dat er telers zijn, die in mijn ogen op en top BD zijn, maar het Demeter-merk niet voeren. Reden: de extra licentiekosten, bovenop de Skal-licentie, zijn voor hen te hoog, of ze willen niet slaafs-receptmatig de BD-preparaten toepassen. Doodzonde vind ik dat. De achtergronden ken ik maar al te goed, want in de tijd dat hier veel discussie over was zat ik juist in de Demeter-licentievergadering. Ik sta op het standpunt, dat bij de Demeter-licentie het preparatengebruik verplicht moet zijn. Maar ik begrijp ook, dat slaafs-receptmatig preparatengebruik geen garantie is voor Demeter-kwaliteit. Ook hier geldt: het is geen kunstje."

Dat wat betreft het aanbod. Hoe win je klanten voor Demeter?

"Voorwaarde is dat de klant geïnteresseerd raakt. Dat gaat via persoonlijke aandacht. Je kunt Demeter niet opdringen. Meestal begint het met de vraag naar het verschil tussen EKO en BD. Hoogdravende verhalen vermijd ik dan. Mijn antwoord is afgestemd op de persoon, maar ik houd het in principe simpel. Dan zeg ik: EKO is zilver en Demeter is goud. Dat is dan vaak genoeg. Als men verder vraagt is mijn antwoord, dat de biologisch-dynamische landbouw beter afgestemd op de omgeving en plant en dier beter in hun eigenheid laat. Nogmaals: de winkel is niet de plaats voor hoogdravende verhalen."

Ondernemerschap en samenwerking

Hanneke is vanwege haar thuissituatie vroeg in haar jeugd in een zorgende rol terechtgekomen, die naadloos overging in moederschap en gezinsleven. Via de Vrije School van haar kinderen kwam ze in aanraking met De Hooge Kamp en het winkelierschap. Hanneke: "De stap naar ondernemerschap heb ik goed moeten overdenken en afstemmen met thuis. Je moet er altijd voor de winkel zijn. De verantwoordelijkheid houdt niet op. Je bent er existentieel mee verbonden. Maar dit was wat ik wilde. Er zijn latere momenten geweest waarop ik opnieuw kon (of moest!) kiezen, bijvoorbeeld bij de laatste verhuizing en vorig jaar nog, toen ik gevloerd werd door ziekte. Maar dit blijft wat ik wil."

In een samenwerkingsverband zou je niet alles zelf hoeven doen.

"Dan heb je het over franchiseformules zoals EkoPlaza of Natuurwinkel. Wat hen betreft heb ik bezwaar tegen de eigendomsverhoudingen, die tot op het niveau van multinationals gaan. Daar zijn aandeelhoudersbelangen bij betrokken, die ik niet vind passen bij de keten van land naar klant. Die roepen een anonieme top-down economie op, terwijl ik voorstander ben van een bottom-up economie, die door klanten gedragen wordt. Bij de verhuizing heb ik dat nog geprobeerd vorm te geven door middel van klantenleningen. Helaas is dat toen niet van de grond gekomen, deels door tijdgebrek en deels door de reserves van het Apeldoornse publiek."

Dus?

"Op Estafette-Odin heb ik me ook georiënteerd. Dat is geen franchise en hun principiële eigendomsverhoudingen passen beter bij mijn ideeën over de keten van land tot klant. Maar daar werd toen gewerkt met vaste assortimenten voor al hun winkels. Ik wil vrijheid in het assortiment, om het aan te kunnen passen aan mijn specifieke marktgebied. Zand is immers geen klei! Dat neemt niet weg dat ik behoefte heb aan uitwisseling met collega's. In het verleden hebben we dat gedaan binnen 'De Tafelronde', een aantal eigenzinnige zelfstandige natuurvoedingswinkelier. Buys&Co (Wageningen) zat daarbij, en De Molen (Utrecht) en destijds ook nog De Belly (Amsterdam)."

'Aandeelhoudersbelangen roepen een anonieme top-down economie op, terwijl ik voorstander ben van een bottom-up economie, die door klanten gedragen wordt'

BD-boeren komen samen in groepen die zich bezighouden met beroepsontwikkeling. Zij ontwikkelen hun BD-vakmanschap daar met elkaar. Zou dat ook iets zijn om te organiseren voor winkeliers zoals jij, die zich in het bijzonder willen toelagen op BD? "Daar zou ik dolgraag aan meedoen."

Bedrijfscontinuïteit

De pionierende BD-boeren en -winkeliers van destijds gaan de komende jaren stoppen. De overdracht aan de volgende generatie is een hot item. Hoe zit dat bij jou?

"Mijn kinderen hebben ieder hun eigen richting gekozen en zullen de winkel niet overnemen. Gelukkig leven ze sterk mee. Toen ik vorig jaar zo ziek was, waren zij het die hier op zaterdag de winkel draaiden. Die moet immers doorgaan. Over overdracht heb ik nog niet hard nagedacht. Ik realiseer mij dat het daar zo langzamerhand tijd voor is. Ik vind het geen optie dat het hier stopt. En de continuïteit zou niet van mij afhankelijk moeten zijn."

Tijdens mijn bezoek heb ik goed het persoonlijke ervaren, waar Hanneke het over heeft. De huiselijkheid, die ik buiten al aan de Koninginnelaan ervoer, was binnen ook waar te nemen. Het klanten-koffiezet-

apparaat ging een aantal malen aan. Ook heb ik drie generaties Blom mogen ontmoeten (lieve kleinzoon!). De kracht van een uitgesproken buurtwinkel. Hier zijn inderdaad familie en bedrijf in de genen met elkaar verweven.

Bij het afscheid zegt Hanneke: "Als je mijn naam vermeldt, wil je dan niet alleen Hanneke Blom vermelden maar het volledige Hanneke Blom-Ligt?"

Het is mij duidelijk waar ze zo expliciet naar verwijst ...

BD-beroepsontwikkeling voor winkeliers

Heeft u als winkelier, net als Hanneke, interesse voor BD-beroepsontwikkeling voor winkeliers? Meldt u dat aan bij Luc Ambagts op het bureau van de BD-Vereniging (zie colofon). Als er genoeg interesse is wordt er een groep gestart. Deelnemers bespreken met elkaar waar ze tegen oplopen en geven elkaar nieuwe ideeën mee. Ze onderzoeken met elkaar hoe ze 'de bedrijfsindividualiteit' van hun winkel kunnen ontwikkelen en welke 'teeltmaatregelen' bij hun 'winkel-akker' passen.

Gimsel – De Groenterij

Koninginnelaan 78B, 7315 BN Apeldoorn
Oppervlakte: 130 m²

Grondsoort: zand

Rechtsvorm: eenvrouwszaak

Nevenactiviteit: bezorgservice, biologische fruitmanden

Marktgebied: Apeldoorn-Noord e.o. met ca 100.000 inwoners

^ Landwirtschaftliche Tagung

Tijdens de internationale BD-conferentie begin februari zochten 500 mensen uit 29 landen naar het wezenlijke van de BD, zowel jong als oud. Er was veel ruimte voor ontmoeting en uitwisseling, met tussendoor kunstzinnige workshops. Uit Nederland waren de vierde klas van Warmonderhof en ongeveer vijf-entwintig andere boeren en betrokkenen aanwezig. Foto's: Charlotte Fischer

BD -ervaar-leer-en-beleef-dag

Op 12 mei vindt de ontmoetingsdag en ledenvergadering van de BD-Vereniging plaats, gecombineerd met de ledendag van de Vereniging van Natuurvoedingskundigen en de donateursdag van BDGrondbeheer. Meer info in DP 2012-2.

Woorden vinden voor waar je naar toe gaat

'Voorwaarts naar de bron' is dit jaar het thema van zowel de internationale landbouwconferentie in Dornach als de winterconferentie van de BD-Vereniging. De bron kun je zowel in het verleden als de toekomst zien. *Tekst: Luc Ambagts*

De jaarlijkse winterconferentie van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding is als een verjaardagsfeest waarop we elkaar feliciteren met de bereikte resultaten van ons gezamenlijke werk. Dit jaar heeft die verjaardag een extra feestelijk tintje, omdat de BD-Vereniging -opgericht in de zomer van 1937- vijfenzeventig jaar bestaat (zie kader).

De reeks voordrachten die Rudolf Steiner hield in 1924, kun je beschouwen als bron van de biologisch-dynamische landbouw. Je kunt de bron ook in de toekomst zien. Waar ben je naar op weg? Wat komt er op je toe? Die bron kun je ontdekken en concreet maken door op te letten waar je in het werk

enthousiast wordt. Op twee voorbereidende bijeenkomsten hebben we al gewerkt met het thema: Voorwaarts naar de bron, het wezenlijke van de biologisch-dynamische landbouw. Beide keren waren circa 20 mensen aanwezig. We hebben een specifieke werkwijze gevolgd met als doel: met elkaar in gesprek zijn en elementen van een antwoord vinden op de vraag naar de essentie van BD-landbouw.

De opzet van de werkwijze was als volgt: Ga in tweetallen met elkaar in gesprek over wat je in je eigen situatie als kiemend en wat als afstervend beleeft. Werk het gesprek vervolgens uit in de volgende stappen: Schrijf kort op wat de ander gezegd heeft. Teken de dynamiek van de beweging die je ontdekt in wat de ander vertelt. Beschrijf die beweging met werkwoorden. Beschrijf wat je in je eigen ervaring recent hebt gedaan hebt vanuit diezelfde dynamiek. Geef vanuit je eigen ervaring een tip aan de ander over haar/zijn situatie.

Het volgen van deze werkwijze vraagt oefening. Na een eerste kennismaking ontdek je pas wat eigenlijk de bedoeling is. Een tweede keer kun je al beter meebelevend en for-

muleren. De meerwaarde van deze werkwijze blijkt uit het volgende. De deelnemers aan de intervisiegroep Flevoland hebben antwoorden gegeven op de vraag 'wat is BD-landbouw' (zie kader). Dit is in wezen een abstracte vraag. De antwoorden laten zien dat een algemene vraag algemene antwoorden oplevert (zie kader op pag. 10). Die geven weliswaar de richting van het ideaal weer, maar wat eigenlijk veel interessanter is: hoe geven deze verschillende boeren op hun eigen manier invulling aan deze algemene kenmerken? Hoe werkt Wil Sturkenboom aan die gezonde boom? En wat is eigenlijk een gezonde boom? En hoe doen Ellen Krul en Jos Jeuken dat, 'zich innerlijk verbinden met het land, de planten, de dieren en de mensen'? Als we dáárover gaan praten, dan komen we pas echt in de buurt van het antwoord op de vraag 'Wat is BD?!' Daarom beginnen we op de winterconferentie met de concrete ervaringen.

De vraag naar de essentie van de biologisch-dynamische landbouw is op te vatten als de vraag of we kunnen uitdrukken welke geest in die landbouw werkt. Dat lukt niet meteen. Eigenlijk ben je daar voortdurend naar op zoek. Daarbij moet je verder dan alleen in het directe zichtbare zoeken, in wat je in eerste instantie

waarneemt en doet. Zoek ook in het verborgene, in wat als karaktertrek in het zichtbare verschijnt vanuit het meebewegen en meeleven met de dynamiek. Het is de kracht van deze werkwijze dat je op een herkenbare manier voor die onderliggende bewegingen woorden vindt.

Op de laatste voorbereidende bijeenkomst hebben we extra aandacht besteed aan het inventariseren van de tips die uit de werkwijze voortkwamen. Die gaan over specifieke situaties en zijn daardoor concreet. Zoals een landschap is opgebouwd uit verschillende elementen (een akker, een weg, een boom, bebouwing), zo verschijnt in de tips die we elkaar geven een collage van wat in specifieke situaties wezenlijk is in de biologisch-dynamische landbouw. Het werken aan de vraag 'wat is BD' wordt dan tegelijkertijd werken aan de ontwikkeling van de landbouw in je eigen situatie; vanuit wat voor jou essentieel is.

In werkgroepen zullen we op de hier beschreven manier met elkaar onderzoeken en uitwisselen wat voor ons wezenlijk is in ons werk en welke toekomst daarbij in beeld komt. Daarnaast bevat het programma een aantal presentaties van mensen die over hun eigen bronnen en enthousiasme vertellen.

Winter 2012 conferentie

Voorwaarts naar de bron
7 maart Dronten

De winterconferentie in Merksplas vond (na het ter perse gaan van Dynamisch Perspectief) plaats op 15 februari. Op 7 maart is de tweede editie op Warmonderhof in Dronten.

- 10.00 Aankomst, koffie, inschrijven werkgroepen
- 10.30 Opening. Muziek. Presentaties van enthousiasme en inspiratie. Dans. Verdiepende vragen.
- 12.45 Lunch
- 14.00 Werkgroepen met dialoog & onderzoek
- 16.00 Theepauze
- 16.30 Oogstcafé
- 17.10 Voorbereiding maaltijd
- 17.30 Gezamenlijke maaltijd en natafelen

Aanmelden
Deelname is gratis voor beroepsleden en gekoppelde leden. Anderen betalen € 48,- (inclusief koffie, thee, lunch en avondeten.)

Aanmelding via 0321-315937, info@bd-vereniging.nl of via de website www.bdvereniging.nl met vermelding van naam, adres, telefoonnummer). Aanmelden voor 1 maart verzekert je van een plaats.

Betaling van de deelnemersbijdrage op ING rek.nr. 313786 o.v.v. 'Winterconferentie Dronten' en de naam van de deelnemer(s).

BD is voor mij...

De intervisiegroep Flevoland boog zich over de vraag: wat is BD voor mij? De antwoorden staan op www.bdvereniging.nl. Hierbij twee voorbeelden:

Wil Sturkenboom (BD-fruitteler):

Werken en werken en werken aan een gezonde bodem en een gezonde boom.

Je realiseren dat wat je ook doet, dit invloed heeft op de omgeving.

Meer dan telen van fruit: persoonlijke band met de klanten, medewerkers met hun wensen en idealen, opleiden en opvoeden, vieren, intervisie.

Passie, creativiteit, echt, veelzijdigheid, samenwerking: kortom mooie mensen.

Antroposofie. En antroposofie opent deuren doordat je het van een andere kant bekijkt.

Ellen Krul en Jos Jeuken (BD-gemengd bedrijf Gaos):

Een land bebouwing, waarbij we ons innerlijk verbinden willen, met het land, de planten, de dieren en de mensen.

Onze BD-boerderij heeft zijn eigen eigenheid en is een kringloop waarin plant, dier en mens elkaar ontmoeten, en zich voeden ... en wel meer dan de maag alleen.

De dynamiek [veelzijdigheid] in de BD-landbouw geeft ons inspiratie en creativiteit.

De BD-boerderij ondersteunt ons in het respect hebben voor de eigen natuur, bijv. kippen met snavels, koeien met hoorns, varkens met krulstaarten en ballen ... geiten en schapen zonder oormerken!

De BD-boerderij geeft ons levenslust en vrolijkheid, oftewel G.A.O.S. ...Geduldig, Aandachtig, ONBEKOMMERD, Samenwerken.

75 jaar BD-Vereniging

Op 7 juni 1937 staken tien heren uit antroposofische en soefische kringen de koppen bij elkaar om de BD-Vereniging op te richten. Ze wilden enerzijds meer bekendheid geven aan de BD-landbouw bij een breed publiek, en anderzijds 'het idealistisch werk van de producenten' ondersteunen. Dit jaar bestaat onze vereniging 75 jaar. In het juni-nummer van Dynamisch Perspectief staan we daar uitgebreid bij stil: we blikken terug en vooruit. Aan het eind van 2012 bouwen we een feestje. We zijn nog aan het naden-

ken over de invulling, maar we denken aan een feestelijk symposium. Hier zal het boek van Ellen Winkel over pioniers in de BD-beweging worden gepresenteerd en kunnen jonge en oude pioniers elkaar ontmoeten. Met inspirerende presentaties willen we ook aan de buitenwereld laten zien hoe belangrijk de maatschappelijke bijdrage van de BD-beweging is geweest en nog steeds is. Veel nieuwe ideeën in de landbouw komen uit BD-hoek. En daar mogen we best trots op zijn!

De afzet van groente van Vita Nova ging per bakfiets, Den Haag 1940

Compost maken

Toen Rudolf Steiner in 1924 de reeks van acht voordrachten gaf, die we nu de *Landbouwcursus* noemen, zag de landbouw er totaal anders uit dan nu. Maar veel van Steiners inzichten zijn tijdloos: ze zijn nog steeds inspirerend voor boeren, tuinders én consumenten in onze moderne tijd. In een nieuwe serie van acht columns bespreekt Jan JC Saal inzichten uit de *Landbouwcursus*. De eerste column over de vierde voordracht stond in DP 2010-3.

De voordrachten staan in bewerkte vorm op www.warmonderhof.nl. Klik op Hofleven en vervolgens op Landbouwcursus

Deze voordracht gaat in belangrijke mate over bemesting. Naar mijn mening is dit een kernpunt in de BD-landbouw. Eigenlijk gooit Rudolf Steiner in deze voordracht al onze normale voorstellingen weer flink overhoop.

- Hij heeft het over een levend maken van de minerale aarde. Maar op school leren we toch allemaal dat de minerale aarde dood is?
- Hij schrijft dat het een grote misvatting is, dat we planten voeden met meststoffen. Toch is het gebruikelijk om te denken dat dit wel zo is.
- Hij heeft het over astrale krachten in compost, terwijl wij het plantenleven meestal verbinden met etherkrachten, voor zover wij er al over nadenken welke krachten ergens mee verbonden zijn.
- Hij heeft het erover dat kalk toevoegen aan compost voorkomt, dat die astrale krachten vervliegen, doordat de etherische krachten en de zuurstof door de kalk worden opgenomen.

Deze voordracht bevat goede aanwijzingen om een composthoop te maken.

1. Zie een composthoop als een levend organisme dat etherische en astrale krachten vasthoudt.
2. Werk in dunne lagen, waardoor zo min mogelijk verloren gaat.

3. Dek de lagen af met turfmoel en dek ook de composthoop af, omdat een organisme een huid nodig heeft.
4. Voeg minerale aarde toe aan de composthoop, omdat verlevendigde minerale aarde basale voorwaarden schept voor het plantenleven.
5. Voeg kalk aan de composthoop toe, waardoor de astrale krachten (en dus de stikstof) zo min mogelijk vervliegen.
6. In een volgende voordracht gaat hij nog in op compostpreparaten, die als organen in het organisme composthoop kunnen worden aangebracht.
7. Gebruik je neus om te ruiken in hoeverre het compostingsproces goed verloopt. Een composthoop moet naar binnen stinken en naar buiten lekker ruiken.

Wanneer je deze aanwijzingen zo op een rij ziet staan, moet je erkennen dat ze in het algemeen niet zo goed worden nagevolgd in de BD-landbouw. In veel bedrijven speelt het maken van compost niet zo'n belangrijke rol als Rudolf Steiner eigenlijk heeft bedoeld. Hier ligt een kans voor de BD-landbouw om zich beter te ontwikkelen. Zelf experimenteer ik graag met allerlei manieren om compost te maken, zie 'Het compost-ei' op pag. 32

Sophie Paas

BD-jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale boerenbedrijf. Sophie Paas (22) droomt van een *Hofgemeinschaft*.

Tekst: Sophie Paas / Foto: Reggy Waleson

Over drie maanden ben ik een afgestudeerde Warmonderhofster. Dan ben ik opgeleid tot bedrijfsleidster voor een biologisch-dynamisch bedrijf. Eerst ga ik nog een jaartje in de stad wonen, omdat ik meer interesses heb dan alleen landbouw. Die wil ik het komende jaar meer aandacht geven, want de afgelopen jaren heb ik ze een beetje laten schieten. Wat ik precies ga doen weet ik niet maar in ieder geval iets kunstzinnig. Hierna ga ik de landbouw weer in. Want biologisch-dynamisch boeren is het enige dat voor mij zin heeft.

Ik hoop dat ik, door eerst nog meer ervaringen op te doen op boerenbedrijven, later mijn eigen bedrijfje kan opzetten. Mijn droom is een soort Hofgemeinschaft, maar dan in België. Ik wil graag een paradijsje op aarde maken met andere gezinnen die dezelfde passie delen als ik. Met dieren en groenten werken, elke dag onder de grote hemel zwoegen en 's avonds moe maar vol-

daan onder de dekens kruipen. Ook een belangrijk ding voor mijn ideale bedrijf is dat ik er zowel boer kan zijn als moeder. Dat ik zowel de koeien kan melken en het gras tot hooi kan maken, als met de kinderen taarten bakken en jam maken. Als ik dat kan doen dan voel ik dat ik leef en ben ik gelukkig. Zeker als ik dit dan kan delen met mijn vrienden, vandaar een Hofgemeinschaft. Hiermee kan ik al mijn wensen verwezenlijken. Voedsel produceren, moeder zijn en samenwerken met vrienden en de natuur. Mijn ideale bedrijf is een gemengd bedrijf met veehouderij, tuinbouw en akkerbouw. Er zijn drie gezinnen. Eén gezin verzorgt de tuinbouw, terwijl mijn gezin en het derde gezin de veehouderij en de akkerbouw delen. Ik melk de koeien en mijn vriend Pepijn doet de akkerbouw. Pepijn heeft ook varkens voor het vlees. Hiernaast hebben we hoogstambomen waar de koeien onder kunnen lopen. We hebben kleine dieren zo-

als kippen en schapen voor eigen gebruik. Verder worden alle producten lokaal afgezet en staan we om beurten op de plaatselijke markt met onze prachtige producten. Ons bedrijf is perfect in evenwicht met de hoeveelheid mest die onze dieren leveren. We voeden de bodem, bewerken het land met veel liefde en zorgen voor het beste voedsel voor de mens. Ons bedrijf is een mooi organisme waar hard wordt gewerkt en waar wordt geleefd. Met veel kinderen, veel studenten, groentes, fruit, varkens, kippen en koeien. Het klinkt heel idealistisch en romantisch en dat is niet erg, want: waar een wil is, is een weg ... Het kapitaal is er nog niet, vandaar de vraag aan mensen met een economisch overschot om te helpen om zulke ideeën te verwezenlijken. Door geschonken geld kunnen ideeën zonder kapitaal tot stand komen. ☺

Wil jij ook zo'n column schrijven?
Mail dan naar bdjong@bdvereniging.nl

Inlevend waarnemen als inspiratie

Ontmoeting met onkruid

"Waar heb je 'verzachtend begrenzen' toegepast?" Dat was een vraag, die de tien deelnemers voorgelegd kregen tegen het eind van de workshop 'Onkruid beheren – inlevend waarnemen als inspiratie'. Geert-Jan van der Burgt (Louis Bolk Instituut) organiseerde deze workshop als uitvloeisel van zijn gelijknamig onderzoeksproject en publicatie. *Tekst: Andries Palmboom / Foto's: Annelijn Steenbruggen*

Eén van de deelnemers antwoordt: "Waar ik 'verzachtend begrenzen' heb toegepast? Nou, toen ik vanmiddag hierheen vertrok, hadden jochies bij mij aangebeld en zich snel uit de voeten gemaakt. Belletje trekken. Bij het vertrek reed toevallig langs hen op. Raampje open: "Jullie mogen best bij mij een kopje thee komen drinken, maar dan moet je wel iets langer bij de deur blijven staan." Dit voorbeeld, dat aan het eind plaatsvond, tekent de workshop. 'Verzachtend begrenzen' is de karakterisering van de akkermelkdistel, nadat de methodiek 'inlevend waarnemen' erop is toegepast.

Ontbrekende kwaliteit

Geert-Jan van der Burgt formuleert in zijn publicatie twee uitgangspunten:

1. De natuur op een bedrijf streeft naar heelheid en volledigheid. Onkruiden tonen het ontbreken van bepaalde, specifieke kwaliteiten. Het is een uitdaging om dat te leren herkennen en te benoemen.
2. Als de teler in staat is de betreffende kwaliteit in zijn werk in te brengen, hoeft het onkruid dat niet meer te doen en zal het minder dominant worden of verdwijnen.

Daarom begon de middag met een oefening: het zoeken naar de bepaalde, specifieke kwaliteit van het onkruid muur volgens de methodiek 'inlevend waarnemen', waarvan de fitnesses na te lezen zijn in de bijbehorende publicatie. "Bekijk het kruid muur niet alleen, maar probeer de beweging ervan *na* te bewegen. Beweeg je armen 'murig'. 'Loop' de muur. 'Dans' de muur. Schets de muur om te ervaren welke handbeweging het oproept," had Geert-Jan gezegd.

< *Geert-Jan van der Burgt (rechts) bezoekt het bedrijf van Gaveshi Reus*

Met korte beschrijvingen karakteriseerden de deelnemers – voornamelijk mensen uit de BD-praktijk – wat ze aan de 'muur-beweging' hadden ervaren. Al zoekend kwam uit deze eerste kennismaking een voorlopig overkoepelend begrip naar voren: 'openend uitreiken'. Met opzet staan hier twee *werk*-woorden achter elkaar. De methode 'inlevend waarnemen' schrijft dit voor, omdat je bewegingskwaliteit onderzoekt. Bewegingskwaliteit heeft een *doe*-karakter. Dat *doe*-karakter is belangrijk, omdat dit onkruidproject erop gericht is om de teler inspiratie te bieden in zijn *werk*(!).

Onderzoeksofzet

Geert-Jan van der Burgt had het onderzoeksproject zo opgezet:

- voorjaar 2010: drie bedrijven bezoeken en per bedrijf het meest prominente onkruid kiezen voor het onderzoek.
- aansluitend: als onderzoeker de methode 'inlevend waarnemen' op de gekozen plant toepassen om voorlopige begrippen te formuleren, die een antwoord zijn op de vraag 'wat komt dit onkruid hier doen?'
- zomer 2010: met de teler in gesprek gaan over de gevonden begrippen. Zijn het zinnvolle begrippen, die inspiratie kunnen bieden voor de wijze van onkruidbeheersing?
- zomer 2011: terugkomen. In hoeverre heeft het gesprek over de begrippen geleid tot een andere werkwijze (doen!) van de teler?

Twee telers

Leen Jan Reedijk had op zijn akkerbouwbedrijf Bona Ventura overlast van de akkermelkdistel. Het bijbehorende begrip: 'verzachtend begrenzen'. Door een vindingrijke mechanisatie was

het optimale aan 'harde' bestrijdingsmaatregelen al ingezet. Mogelijke 'zachte' maatregelen waren: bodemverzorging, raskeuze en teeltplan. Daar lag al veel nadruk op, maar tijdens de onderzoeksperiode maakte Leen Jan Reedijk op dat gebied verdergaande keuzes, vooral in teeltplan en rassenkeuze. Bij het laatste bezoek werd beduidend minder akkermelkdistel aangetroffen.

Op De Watertuin van Gaveshi Reus was hanepoot een probleemonkruid. Het bijbehorende begrip: 'baserend aansturen'. Gaveshi vatte dat op als uitdaging om 'baserend aansturen' in zijn persoonlijke ontwikkeling ter hand te nemen: evenwicht brengen in zijn leidinggevende vaardigheden. Concrete maatregelen werden niet geformuleerd, maar bij het laatste bezoek benoemde Gaveshi een houdingsverandering. Het bedrijf was in 2011 schoner dan in 2010.

Ter afsluiting van de workshop werd de deelnemers gevraagd om situaties te benoemen waarin ze hadden gehandeld volgens de karakteriserende begrippen van verschillende onkruiden. Uit die ronde is het belletje-trekvoorbeeld afkomstig. Daaruit blijkt, dat 'inlevend waarnemen' niet alleen herkenbaar en toepasbaar is in relatie tot onkruidbeheersing, maar ook veel algemener in ieders dagelijks 'doe-leven'. Dus lezer, oefent u zelf! Waar handelde u akkermelkdistelachtig, dus verzachtend-begrenzend? Of baserend-aansturend, dus hanepootachtig? Wellicht biedt uw antwoord u inspiratie voor uw dagelijkse (biologisch-dynamische) praktijk?

Dit project kwam tot stand met financiële steun van de BD-Vereniging.

Publicatie

De publicatie 'Onkruid beheren: Inlevend waarnemen als inspiratie' die Geert-Jan van der Burgt schreef bij dit project, is een aanrader om te lezen. Mij trof bijvoorbeeld hoe in het voorwoord een gracieuze dansbeweging als metafoor wordt gebruikt en hoe die heel vanzelfsprekend en begrijpelijk leidt tot de denk-kritische vraagstelling van de onderzoeker, terwijl de poëzie van de dansbeweging blijft spreken.

De volledige tekst van het rapport (nr 2011-033 LbP) kunt u downloaden via www.louisbolck.org.

Demeter-enquête

De enquête die Stichting Demeter heeft verstuurd via Demeter-info en Dynamisch Perspectief heeft een hoge respons opgeleverd: 600 van de 3000 formulieren werden ingevuld. Daarnaast kreeg de stichting vele tientallen brieven, aantekeningen en artikelen toegestuurd: een aansporing tot verdere ontwikkeling. *Tekst: Bert van Ruitenbeek en Joke Doorschodt*

De reacties tonen aan dat de betrokkenheid bij Demeter zeer groot is. Onderwerpen die het hoogst scoorden – die men dus voor Demeter het belangrijkste vindt – waren 'koeien en geiten met hoorns', 'eerlijke prijzen' en 'antibiotica-vrij'. Het bestuur van Stichting Demeter en de Demeter-licentie Commissie zullen kijken hoe ze hier – binnen de internationale kaders – verdere actie op kunnen ondernemen. Deze onderwerpen spreken zowel de spelers in de keten als de consument sterk aan. Eind van het jaar komt er een landelijk congres van Stichting Demeter in samenwerking met de BD-Vereniging voor alle licentie-

houders waar we met boeren, maar juist ook met handelaren en winkeliers, willen kijken naar de mogelijkheden om deze thema's verder in te vullen.

Discussie

De meeste schriftelijke toelichtingen die we ontvingen vormden een aanvulling op de discussies over hoornloos fokken en verplicht preparaatgebruik. Hieronder geven wij een selectie uit die reacties.

De voorstanders van hoornloos fokken gaven aan dat alle runderen gefokt zijn, ook de gehoorde dieren. Koeien worden ook op andere eigenschappen doorgefokt, dus waarom niet met betrekking tot hoorns? Ook vindt men dat als een boer (nog) niet om kan gaan met gehoord vee (of het te gevaarlijk vindt) hij de vrijheid moet hebben om zelf die keuze te maken tot hij zich er wel zeker bij voelt. Ook bij de voorstanders worden koeien met hoorns vaak wel als completer gezien. En ook gunstig vanuit verkoop- en imago-oogpunt. Dus liever met hoorns, maar niet per definitie. Volgens de voorstanders zijn er geen principiële redenen waarom het op een natuurlijke manier fokken van hoornloze dieren anders is dan het fokken van koeien met een bepaalde kleur of met een onnatuurlijk hoge melkproductie. Bovendien zullen er bij koeien die door smallere delen moeten (hekken, kavel-

paden) af en toe ernstige verwondingen blijven optreden (bloeduikers.) Hoorns horen bij de koeien, maar een dergelijke ontwikkeling is volgens deze schrijvers niet te stoppen en vergelijkbaar met zoveel andere kruisingen. Er wordt een voorbehoud gemaakt als duidelijk wordt dat deze hoornloze rassen inferieur zijn en de melkwaliteit minder is. Ook in de geitenhouderij kennen we hoornloze dieren met als gevolg minder verwondingen. Laat het aan de boer en zijn klanten over en wees transparant zodat klanten kunnen kiezen. Galloways in natuurgebieden doen het volgens een schrijver ook prima zonder hoorns.

Van de mensen die aangaven tegen fokken op hoornloosheid te zijn, gaf het merendeel aan dat het niet alleen om een symbool gaat, maar dat de hoorn als een soort kosmische antenne werkt, met invloed op de stofwisseling van de koe. Ook vindt men dat economisch voordeel niet leidend moet zijn bij de keuze. Als de koe zonder hoorn goed kan functioneren, dan waren de hoorns volgens hen langs natuurlijke weg allang verdwenen. "We scheren onze kinderen ook niet kaal opdat er geen luizen meer op school zijn. Je kunt ook tandeloze varkens willen fokken om geen gebijt in de staarten te hebben of

koeien met uiers opzij. De hoorn van de koe afhaken is hetzelfde als een staart couperen bij varkens."

Schrijvers zijn tegen ingrepen die erop gericht zijn om meer dieren in een kleine ruimte te kunnen houden. Fokken op een bepaald onderdeel moet zoveel mogelijk vermeden worden. Gangbaar denken sluipt hier volgens hen binnen. Boeren die werken met hoornloze koeien begrijpen de essentie niet van BD. Niet het dier aanpassen aan de stal, maar de stal aan het dier. Het fokken van koeien zonder hoorns is niet gemotiveerd door zorg over een betere voedselkwaliteit. Het is niet bewezen dat de hoorn geen invloed heeft op het welzijn van de koe. Hoorns op koeien zijn mooi. Koeien zonder hoorns zien eruit als kalveren. De jeugdfase moet uitmonden in rijping, kwaliteit en volwassenheid.

Het merendeel van degenen die vóór verplicht preparaatgebruik waren, gaan er vanuit dat de BD-boer de preparaten gebruikt en er ook verbinding mee heeft. Wanneer iemand zich oprecht verbonden voelt met de antroposofie van Steiner en de daaruit voortvloeiende BD-methode, is het geen verplicht moeten meer. 'Klakkeloos' iets doen zonder overtuiging is zinloos en werkt niet. Dan wordt het al gauw dogmatisch. Preparaten maken juist het onderscheid tussen Bio en BD. Preparaatgebruik op zich is niet uniek, dergelijke preparaten zijn de hele geschiedenis al gebruikt en door alle culturen heen. Steiner heeft deze preparaten voor deze cultuurperiode aangegeven, maar hij had ook de individuele ontwikkeling hoog in het vaandel staan. Men hecht waarde aan het preparaat-

gebruik als modern ritueel, maar niet als ritueel zonder inhoud. Ook werden er positieve eigen ervaringen naar voren gebracht. Testen van Dorian Schmidt gaven kwaliteitverschillen aan. Voor een aantal mensen is wetenschappelijk bewijs niet nodig. Zij zien dat het werkt. Ook homeopathie kan volgens gangbare wetenschappelijke methodes niet bewezen worden, toch hebben duizenden mensen er baat bij. Preparaatgebruik is een holistische uitdrukking van de samenwerking van mineraal-plant-dier-mens. De voorstanders vinden dat de aarde juist in deze tijd behoefte heeft aan een medicijn. De vrijheid van de boer ligt in het feit of hij BD wil worden of Bio wil blijven. Als hij BD wordt zal hij zich uiteen moeten zetten met de preparaten. Dit is ook een ontwikkelingsweg voor de boer om gevoelig te worden voor fijnere natuurkrachten en om zijn bewustwording van samenhang te vergroten. Sommigen zagen wel heil in de optie om eigen preparaten te mogen ontwikkelen. Een schrijver opperde zelfs een nieuw keurmerk met Demeter-traditioneel en Demeter-experimenteel. En tijd heb je niet, maar tijd moet je maken.

Degenen die tegen verplicht preparaatgebruik zijn, haalden vaak aan dat het niet meer van deze tijd is. Vaag en dogmatisch gedoe. Het maakt de BD zweverig. Voor velen heeft het geen toegevoegde waarde. Ook het oordeel en experiment van de boer zelf staan hoog in het vaandel. Gedwongen of met tegenzin preparaten gebruiken heeft niet zoveel zin. Verplichting houdt ook de ontwikkeling en creativiteit tegen om iets te vinden dat past bij de eigen ontwikke-

ling van de boer. Een boer kan alleen maar worden uitgenodigd, niet worden verplicht. De consumenten die reageerden willen wel duidelijkheid. Velen die tegen zijn, maakten de aantekening dat er wel een alternatief voor in de plaats moest komen. Omdat het niet wetenschappelijk bewezen kan worden, moet het in vrijheid toegepast worden. De boer moet wel aantonen hoe hij dan met spiritualiteit omgaat. In de landbouwcursus wordt keer op keer benadrukt dat het in essentie gaat om de persoonlijke verhouding van de boer met zijn grond, mest, preparaten, landschap, enz. Bodemkwaliteit is de spil van de BD-landbouw. Verplicht preparaatgebruik is volgens sommigen slecht voor de reputatie van BD. "Ik geloof niet in preparaatgebruik, alleen in ontwikkeling. De preparaten zijn maar een klein deel van het geheel. Met de aandacht die de boer aan zijn bedrijf geeft, kan de kwaliteit die een preparaat brengt wellicht op een andere wijze verkregen worden. Wel met begeleiding, want iedereen zal hierin zijn blinde vlekken hebben."

Sommigen gaven een tussenoplossing. Een aantal jaren verplichten, en als de boer zijn eigen weg erin heeft gevonden dan vrijgeven, zodat een boer bijvoorbeeld zijn eigen preparaten kan maken. De essentie van preparaten zit niet in de vorm, die kan wijzigen. Het bodynamsische zit primair in de relatie boer-aardekosmos. Dat is een actieve, zich ontwikkelende relatie. De vorm is secundair. Grondhouding van de boer moet zijn: **genezer van de aarde.**

De volledige resultaten van de enquête staan op www.stichtingdemeter.nl.

BioVak 2012

"We willen iets met BD, we zoeken verdieping," begint een echtpaar EKO-akkerbouwers. Ze zoeken een 'echtere biolandbouw' dan de 'gewone biolandbouw' en hebben het handboek Demeter al doorgenomen.

Foto's: Ruud Hendriks, Dick Boschloo, Frederiek Bosch

Zo begon één van de vele gesprekjes op het Demeterplein van de BioVak, waar de BD-Vereniging zich presenteerde samen met Stichting Demeter, Warmonderhof en BD-Grondbeheer. Ruim 18.000 bezoekers kwamen op de biologische vakbeurs af.

Op het Demeter-plein stond 'het gesprek' centraal. BD-boeren en medewerkers van de diverse BD-clubs, makkelijk te herkennen aan de glimmend oranje Demeter-sjerps, verrasten de bezoekers door het gesprek af te toe 'stil te zetten'. Dan stapten ze naar een ander niveau en vertelden hun gesprekspartner welke indruk er bij hen opkwam. Een sneltekenaar bracht dit letterlijk in beeld. Een gewoon beursgesprekje kreeg op deze manier een diepere laag.

Crowdfunding en opensource-rassen

Dankzij de jonge 'internetgeneratie' waren verfrissende ideeën hoorbaar op de beurs. Crowdfunding kan een bedrijfsovername mogelijk maken. Deze vorm van publieksfinanciering via een gezamenlijke website doet het goed in de kunstsector en bij star-

tende ondernemers. David Gernaat van de Nederlandse site www.crowdaboutnow.com vertelde erover aan jongeren: "Een ondernemer kan in een campagne van 90 dagen een bedrag aan leningen van particulieren binnenhalen. Hij of zij bepaalt het te investeren bedrag en de rente, plus de leenperiode. Tot nu toe behaalden ondernemers die rond de 20.000 euro nodig hadden en goed zijn in communiceren de beste resultaten." De mogelijkheden van internet zouden misschien ook een 'wiki-rassenlijst' mogelijk kunnen maken, klonk in een workshop over biologische veredeling. Zouden er, net als de *open source* software die wordt ontwikkeld als tegenhanger van Microsoft, *open source* rassen gecreëerd kunnen worden die door iedereen te gebruiken zijn? Leuk thema voor een workshop op de BioVak 2013!

Impressie

Tekst: Wim Goris

IJsselhallen Zwolle. Over het regenachtige parkeerterrein loop ik een wat chaotische entree binnen. Binnen zie ik overal de rechthoekige hokken van wit plaatmateriaal op dunne aluminium pootjes met vlaggen en wimpels erboven. Geen ingeblikte muziek. Ergens hoor ik nota bene een strijke. Dit is geen gewone beurs; dit is de BIO-Vakbeurs! Eerst loop ik de hele beurs rond. Langs de kanten zie ik veel stands met advies en techniek. Binnen ontwaar ik de contouren van diverse 'pleinen'. Opvallend is het Streekplein waar de stands in een kronkelend lint door de ruimte staan. In de omgeving tref ik ook stands van grote reguliere bedrijven zoals McCain en Deli-XL. Daarnaast superkleine

'specials' waar ik nog nooit van heb gehoord. Het Demeterplein is een verrassende indeling van ruimte, ronde tafels en een ronde stand, en een koppeltje kippen. Onder gaas natuurlijk. Het 'plein' is aan één kant afgesloten met een foto-expositie, aan de andere kant met schappen vol Demeter groenten en fruit. Binnen is het rond, en ronduit gezellig. Hier ga je zitten en kom je niet meteen weg. Dat is ook een nadeel, vertrouwt een gastvrouw mij toe. De mensen van Demeter kennen elkaar al. Een doorsnee gangbare boer of tuinder zal hier niet makkelijk binnenlopen voor een

▼ De fototentoonstelling van Frederiek Bosch drukte 'de kracht van Demeter' uit in opvallende beelden, onder andere van tuinder Isabel Duiniveld (bestuurslid van de BD-Vereniging) bij volle maan.

praatje, denk ik. Tegelijk voel ik mij trots dat ik, als redacteur van DP, mij met al die mensen en kennis van BD en Demeter mag verbinden. Er ligt indrukwekkend foldermateriaal, zoals de nieuwe folder 'Leven begint met Demeter'. Als je de essentie van BD aan buitenstaanders wilt uitleggen, zegt Bert Ruitenbeek van Stichting Demeter, kun je het best beginnen bij het denken in kringlopen. Begin in vrede naam niet bij de sterren. "Bij de bodem dan, misschien?" opper ik voorzichtig. Nee, zegt Bert, dat is ook te ingewikkeld voor de biodynamische buitenstaander. Kringloopdenken, *cradle to cradle!* Hoge normen, hoge kwaliteit! De richting is duidelijk, de koers is ingezet. Nu moet Demeter eindelijk volop gaan lopen. En biologisch-dynamisch, daar hebben we het niet meer over. We gaan voor: 'biodynamisch'!

Smaak telen

'Kostelijk Brabant' heet het project dat BD-zaadteler en -veredelaar René Groenen heeft opgezet met als doel de kennis over smaak, smaakbeoordeling en rassen te vergroten. Drie kleinschalige biologische en vijf BD-tuinderijen telen en proeven verschillende rassen bospeen, sperziebonen en prei. Ilse Beurskens was bij de preiproeverij en sprak met René Groenen. *Tekst en foto's: Ilse Beurskens - van den Bosch*

Voorafgaand aan de proefavond zit ik aan tafel met Pieter van Bentum, Julia Engelaer en hun gezin op boerderij De Guit in Vught. Julia heeft een heerlijke groentetaart gemaakt met prei in de hoofdrol. Daarnaast staan er nog drie verschillende salades op tafel. Ik geniet van de pure smaken en ondertussen hebben we het over telen met smaak. De Guit is één van de acht deelnemende tuinderijen. Pieter: "We zijn op zoek naar gewassen die passen op ons bedrijf. Gewassen die met onze grond kunnen omgaan. Daarnaast wil ik dat onze groenten goed smaken en houdbaar zijn. Dat willen wij onze klanten bieden. We zoeken naar zaadvaste rassen omdat deze vitaler zijn en vaak ook smakelijker. Uiteindelijk zouden we ons eigen zaad willen telen. Dan krijgen we rassen die zich helemaal aan ons bedrijf hebben aangepast. Exclusieve groenten met de smaak van De Guit. En dan zijn we ook niet meer afhankelijk van zaadhandelaren." Bij binnenkomst heb ik de rieten manden

waarin de groenten wekelijks naar de klanten gaan, hoog opgestapeld zien staan in de schuur. Het ziet er heel gezellig uit. Julia: "Het loopt ook heel goed. We hebben nu 140 abonnees en het aantal blijft groeien."

Achttien potjes prei

En dan gaat de proeverij beginnen, althans de voorbereiding. Er staan achttien kisten met prei. Zes rassen zijn door drie verschillende bedrijven geteeld. Farento, Forrest, Atlanta, Radja en Avano zijn zaadvaste rassen, Kenton F1 is een hybride. Ze zijn op dezelfde dag gezaaid, geplant en geoogst door De Beukenhof in Breda, De Tuin in Helvoirt en De Guit. Op nauwkeurige aanwijzingen van René maken we van alle preisoorten proefpotjes. De één maakt de prei schoon. De ander snijdt ze in precies even grote stukjes. Weer een ander doet de gesneden prei in allemaal even grote glazen potten met twee eetlepels water. Daarna wordt de prei gestoomd, in achttien aparte potjes sa-

men in één grote ketel met water.

René Groenen: "De smaak van een gewas hangt af van drie dingen: de teeltmaatregelen, het weer en het ras. Bij kleinschalige biologische boeren is een natuurlijke teelt meestal goed gewaarborgd. Maar er is weinig kennis over de verschillende rassen. Ik heb wel meegemaakt dat ze niet eens wisten wat voor ras ze hadden staan. Dat gaat me aan het hart. Van biologische producten wordt gepretendeerd dat ze smaakvoller zijn. Dat is helemaal niet altijd zo en dat heeft te maken met de raskeuze. We hebben het veredelen van zaad uit handen gegeven aan grote biologische bedrijven. Eéntje heeft me eens ronduit gezegd over het veredelen van wortelen: 'Ik ga niet op smaak telen. Thuis wordt er bij het koken van de wortelen suiker in de pan gegooit! Ongeveer driekwart van alle wortelen die biologisch geteeld worden is Nerac F1. Een hybride. Niet eens zo slecht van smaak, maar op het gebied van levenskrachten erg chaotisch en

René Groenen

René Groenen (rechts) houdt zich bezig met groentezaadteelt en met selectie in groenterassen. Zijn bedrijf De Groenen Hof (8 ha, gelegen op Landgoed de Utrecht in Esbeek, Brabant) is aangesloten bij de tuinderscoöperatie Bingenheimer Saatgut AG én bij de Kultuuraat EV, een vereniging voor ontwikkeling van zaadvaste groenterassen voor de biologische landbouw.

met weinig vormkracht, en daarmee weinig levenskracht. Maar dan heb je Rodelika nog niet geproefd. Dat is een op smaak veredeld ras. Mmm. Er zit een noot in. De smaak houdt lang aan. In Duitsland heb je geen wortelsap, maar Rodelikasap. Het BD-bedrijf Gaos in de Flevopolder mocht een keer voor de groentetassen van Odin Rodelika telen. Ze hadden de helft minder opbrengst dan wanneer ze Nerac F1 zouden hebben geteeld. Maar ze waren heerlijk."

René snijdt met kracht en snelheid de prei in de lengte doormidden. "Alle prei moet precies hetzelfde klaargemaakt worden, anders heeft de bereiding invloed op de smaak. Dat ging de vorige keer fout bij het proeven van de sperziebonen, die de tuinders thuis hadden gekookt. Ondanks een precieze omschrijving heeft de één het toch anders begrepen dan de ander. Dus de prei bereiden we hier. Ik heb het koken in glazen potten thuis wel eerst uitgeprobeerd."

Prei met wortels

Inmiddels staan de preipotjes vast tegen elkaar aan geklemd in een grote ketel kokend water. De stoom van het kokende water moet de prei in de potjes garen. Ondertussen bekijken we de niet-schoongemaakte prei. We lopen met z'n allen om de kisten heen, pakken er af en toe één op, voelen aan de wortels en schrijven cijfers op lijstjes die René van tevoren heeft gemaakt, handig vastgeplakt op houten plankjes. We letten op de wortelmasse, de witte schachtlengte, de stand en kleur van het loof, de dikte en de gezondheid van de prei. Prachtig die prei met bosjes dunne worteltjes aan de voeten.

Zoetzilte prei gesmoord in olie en eigen vocht

Recept voor 4 personen

2 dikke prei, 800 à 900 gram
200 gram gekookte garnalen
1 appel
8 gedroogde pruimen
ongeveer 4 eetlepels kokosrasp
4 eetlepels zonnebloempitjes
4 eetlepels shoyu
olijfolie

Appel en pruimen in kleine stukjes snijden. Prei met vers groen loof en voetje met een klein stukje van de worteltjes in de lengte halveren. Prei schoon spoelen en daarna klein snijden. Op deze manier schoon gemaakt, spoel je zo min mogelijk voedings- en smaakstoffen weg. Grote pan met dikke bodem verwarmen, olie en meteen prei, appel en pruimen toevoegen. Prei op een laag vuur, met deksel, in ongeveer 10 minuten gaar smoren in olie en eigen vocht. Zonnebloempitjes roosteren in een droge koekenpan op een laag vuur totdat de pitjes licht bruin kleuren en lekker geuren. Wanneer de prei gaar is shoyu, garnalen, kokosrasp en zonnebloempitjes toevoegen. Lekker met een gekookt graan en een wortelsalade.

Zo zouden ze in de winkel moeten liggen. Even is het spannend. Het garen van de prei duurt veel langer dan bij René thuis. Maar uiteindelijk is hij gaar genoeg om te kunnen proeven. Achttien potjes met verschillende nummers staan in drie rijen op tafel. Elke tuinderij wordt vertegenwoordigd door één rij van zes potjes prei. Dezelfde rassen staan onder elkaar. We prikken met een vork en we kauwen, proeven en proeven na. We letten

op de consistentie, de sterkte van de smaak, een prei-typische smaak en of de smaak aanhoudt. Daarnaast willen we ook weten welke favoriet zijn. De criteria zijn standaard, legt René uit: "Bij elke groente zijn er andere criteria. Bij rode bieten bijvoorbeeld let je ook op of er een grondsmak is." Geduldig proeft ieder de achttien verschillende hapjes prei nauwlettend onder af en toe een 'mmm' of 'gadver'.

Dat laatste slaat dan op de prei of op het zand dat er nog tussen zit.

Over smaak valt wel te twisten

En dan zitten we met acht lijstjes met getallen. We proberen een beeld te krijgen van wat we met elkaar beoordeeld hebben. Dat valt niet mee. Er zijn behoorlijke verschillen tussen de beoordelingen van de proevers. Elk ras is wel ergens door iemand tot favoriet uitverkoren en door iemand anders juist als minste gewaardeerd. Er zijn ook grote verschillen tussen dezelfde rassen van verschillende bedrijven. Als ik naar mijn eigen lijstje kijk, dan zie ik dat ik de Atlanta drie keer hoog heb gewaardeerd: in de sterkte van de smaak, typisch prei en ook aanhoudend sterk. Bij die van De Guit proefde ik scherp, zuur en zoet heerlijk in evenwicht. Bij die van de Beukenhof proefde ik zuur, scherp, ietsje wrang en een bittere nasmaak. Deze twee vond ik erg lekker. Terwijl juist deze zelfde prei van De Tuin me helemaal niet smaakte. Zuur en te wrang, bijna stalig. Het is niet zo dat ik alle prei van De Tuin minder lekker vond. De Radja van De Tuin heeft van mij de hoogste score gekregen.

De proeverijen van bospeen en sperziebonen zijn al eerder gehouden. Daarbij werden ook grote verschillen geproefd tussen de gewassen van verschillende bedrijven. Omdat het weer overal hetzelfde is geweest, lijkt het er op dat de teeltwijze best een grote invloed heeft gehad op de smaak van de drie geteste groenten. René: "Dat is ook zo. En dat is heel leuk om te zien. Dat zit hem in de grondsoort, wat heeft er het jaar ervoor gestaan, het gebruik van preparaten, welke compost is er gebruikt, kortom de bedrijfsindividualiteit.

Maar ook of het ras past bij je bedrijf." En iedereen proeft toch iets anders. Kunnen we over smaak dan iets concluderen? Naar de klant bijvoorbeeld? René: "Ik moet toch wel een kleine kanttekening plaatsen. Goed proeven moet je leren. En het vraagt ook veel tijd. Wanneer ik met ervaren proevers werk, dan hebben we voor zo'n proeverij als vanavond een hele dag. In de eerste ronde zijn er meer verschillen onderling tussen de proevers dan in de tweede ronde. Na de eerste keer proeven is er overleg en komt er meer diepgang in het proeven door het contact onderling. Je vraagt elkaar om verder te proeven dan de eerste smaak die op je af komt. Wat is de body? Door welke smaak wordt het product gedragen? Dan liggen de resultaten vaak dicht bij elkaar."

'Zaadvaste rassen zijn vitaler en vaak ook smakelijker'

René hoopt dat de proeverijen bijdragen aan meer bewustzijn over groenterassen. Bij appels en aardappels is dat er nog enigszins: we eten Elstar of Santana, en Bintje of Raja. Als het aan René ligt gaan tuinders in de toekomst vaker 'Rodelika en Radja' telen, in plaats van 'wortel en prei', en gaan consumenten daar vaker naar vragen.

Zaadvaste of hybride rassen

In de loop der eeuwen is een schat aan cultuurgewassen ontstaan door kruising en selectie. Deze rassen zijn zaadvast, dus als je het zaad oogst en een jaar later weer uitzaait krijg je een gewas met dezelfde eigenschappen. Hybride rassen zijn in de twintigste eeuw ontwikkeld. Als je het zaad van een hybride ras oogst en opnieuw uitzaait, krijg je een ratjetoe aan planten met verschillende eigenschappen. Een hybride is namelijk een kruising van twee verschillende ouderlijnen, die door inteelt zijn ontstaan. Dit houdt in, dat de veredelaars zelfbestuiving toepassen bij gewassen die van nature kruisbestuivers zijn; vaak meerdere generaties lang, om zo homogene eigenschappen te creëren. Deze ouderlijnen vormen door de inteelt een verzwakt gewas, maar een kruising van inteeltlijnen kan soms leiden tot een zeer groeikrachtig en uniform nakomelingschap (F1). Een hybride ras is dus een dochter van twee verzwakte ouders. Wat betekent dit voor de levenskracht? Uit onderzoekingen van Dorian Schmidt en zijn collega's komt naar voren dat hybriden een chaotisch beeld vertonen op het gebied van de levenskrachten. Fysiek komt dit chaotische beeld tot uiting als je zaad van een hybride gewas opnieuw uitzaait.

Deel 8 in de serie bedrijfsopvolging

De resultaten van de proeverij

Een maand na de preiproeverij stuurde René Groenen mij de resultaten van de smaaktest. Hij heeft al onze cijfers opgeteld en noemt de tendensen die zichtbaar zijn geworden:

- De rassen van de Guit werden vaak als lekkerste gewaardeerd.
- Alle rassen van de Tuin hebben het grootste opbrengstvermogen, zijn het dikst.
- Forest wordt nergens als favoriet beoordeeld, wél 4 maal als minst favoriet.
- Datzelfde geldt, in iets mindere mate, voor zowel Kenton F1 en Farento. Beide worden maar 1-2 keer als favoriet bestempeld, maar beide 6 maal als minst favoriete.
- Bij Atlanta lopen de meningen het meest uiteen. Dit ras wordt weliswaar 6 maal als minst lekkere genoemd, maar tegelijkertijd ook 4 maal als meest favoriet.
- Bij Radja en Avano ligt het weer duidelijker. Beide zijn vrijwel nergens genoemd als minst favoriet, respectievelijk 1 en 2 maal, maar wél vaak als favoriet, resp. 9 en 6 maal.

'Het land vertelt mij dingen'

Met één geit, een zeis en een kruiwagen is Peter Govers (57) begonnen. En nog altijd bouwt hij, samen met zijn vrouw Ina Eleveld (48), voort aan de ontwikkeling van hun bedrijf. Maar ooit komt het moment dat ze in een luie stoel gaan zitten, weten ze. Tijd om over opvolgers na te denken. Maar hoe pak je dat aan? Hoe geef je iets dat zo eigen is door?

Tekst: Jozien Vos / Foto's: Jozien Vos,

Hansketien

In DP2009-4 stond een Dynamisch Portret van Hansketien, een bedrijf met tweehonderd melkgeiten middenin Drenthe. Peter Govers en Ina Eleveld verwerken de melk tot grie (een soort feta), en bovendien pionieren ze met het vermarkten van bokkenvlees, chevon. Afgelopen zomer belde Peter mij op: 'Het is tijd voor overname. Hoe pakken we dat aan?'

Hoe kom je tot een goede overname? De BD-Vereniging en de coaches van de BD-beroepsontwikkeling – zoals ik – houden zich intensief met dit onderwerp bezig. Hoe

zou je dit bedrijf kunnen ontmoeten? In aanvulling op het bedrijfsportret uit 2009 doe ik een poging een beknopte biografie te schrijven. Een zoektocht naar beslissende momenten in het leven van deze boeren en hun bedrijf.

Op weg naar de huiskamer passeren we het kleine winkeltje. De snel bewegende Peter vertelt: "We hebben geen gebrek aan ideeën en we zien overal uitdaging in. En dat gaat niet weg. Dat hoort ook bij ons en bij BD." Als hij de tijd neemt om te gaan zitten, vervolgt hij met vragende blik: "We zitten in de flow van de drukten van een actief BD-bedrijf. En we gaan praten over bedrijfsopvolging?!" Het is duidelijk. Ook deze ondernemende boer en ideeënman weet niet waar hij moet beginnen om dit veel omvattende, gevoelige en zo dichtbij de personen zelf liggende onderwerp hanteerbaar te maken. Om het uiteindelijk definitief uit handen te gaan geven.

Stabiliteit om te genieten

Wat is dat dat wat in hun handen ligt? Om daar zicht op te krijgen gaan we terug naar de eerste kiem, van waaruit Hansketien is ontstaan. "Misschien had ik altijd wel het gevoel ...," begint Peter. "Ik ben een boerenzoon van huis uit. Maar mijn ouders zeiden: 'Boer word je als je niets anders meer kunt.' Ik werd zo niet gestuurd." Een beslissend

Peter: "Een geit moet de kans krijgen te doen wat jij wilt. De meest logische gedachte bij een geit die uit de wei is gebroken is erachteraan te gaan en haar naar het beginpunt terug te jagen. Maar je kunt beter voorop lopen, dan komt ze achter je aan."

moment herinnert Peter zich nog precies: "Ik zat tegen de vensterbank aan op een zomerse avond in Heeswijk-Dinther, eind jaren zeventig. We praatten over voeding. Piet van Grinsven, een van de oprichters van graanpletterij De Halm, vertelde toen over dat biologische voedsel, die granen. Daar ergens is het punt geweest dat mijn gedachten biologisch werden."

"Ik ben een Brabander," vervolgt Peter, "en verhuisde naar Drenthe om de ruimte. Daar vond ik een betaalbaar huis met grond en daar kwam het boerengevoel naar boven. Ik wilde iets met grond." Hij begon met een geit. Hij maaide het gras langs de berm met een zeis. Biologisch of biologisch-dynamisch was al geen vraag meer, dat was er al. Zijn inkomen kwam uit zijn werk in de psychiatrische verpleging.

Een keerpunt vormde de verhuizing naar Oudemolen. Daar was ruimte om een echt bedrijf te starten. "We konden meer geiten hou-

den en een kaasmakerij beginnen. 's Nachts werkte ik erbij voor een inkomen." Ingrijpend was dat zijn huwelijk stuk liep. Het werd hem duidelijk dat het biologisch-dynamisch systeem – 'ik noem het een systeem', benadrukt hij – leidend was en dat zou blijven in zijn leven.

Dan komt het moment dat hij Ina leert kennen. Zij was naar Overijssel verhuisd met de wens om zelfvoorzienend te leven. Maar alleen planten telen was het niet helemaal en ze ging op zoek naar ... een geit. In 1995 verhuisden ze samen naar Mantinge en daar startten ze hun bedrijf 'Hansketien'. Peter werkte toen nog in de nachtdienst en Ina in de ruimtelijke ordening. "Zij was haar tijd ver vooruit met haar ideeën over stadslandbouw," vertelt Peter. Ina luistert mee en ziet een ander belangrijk moment in de loop van hun bedrijfsontwikkeling: "Peter stopte met werken buiten de deur. Dat kostte teveel energie. Toen kwam er energie vrij om andere

dingen aan te pakken."

Ina noemt een volgend belangrijk moment: "De eerste keer dat we graan hebben gevijzeld voor opslag. We werden zelfvoorzienend, ook in krachtvoer." Peter wijst op de bouw van een nieuwe schuur in 1997, die het mogelijk maakte veel bedrijfsmatiger te werken en het voeren te mechaniseren. En stapsgewijs kochten ze meer grond aan, tot op de dag van vandaag. Ze hebben nu dertig hectare, waarvan de helft aan huis. "De huiskavel is belangrijk voor de weidegang. Daarmee kan de kringloop steeds meer gesloten worden. En dat vinden wij heel belangrijk."

En Peter ontving in 2007 een verjaardagscadeau van Ina: haar besluit om met werken buiten de deur te stoppen. Peter vertelt hoe belangrijk dat is geweest: "Je kunt de structuur van de dag gaan volgen die een boerderij vraagt. Die structuur zorgt voor rust." Wat heeft dat gebracht? "Een andere beleving van het bedrijf. Je kunt erbij stilstaan. Het geeft stabiliteit om van het werk te genieten. Eerder kon je bij dingen die je wel zag niet stil blijven staan. Dat kan nu wel."

Samenhangende draden

Wat is het dat in hun handen ligt? Uit het niets hebben ze samen een veelzijdig, rijk bedrijf opgebouwd. Deze twee zijn voortdurend bezig met het verder ontwikkelen van ideeën. Sinds ze beiden volledig in het bedrijf zitten ontdekken ze hoe ze in hun doen en laten steeds meer evenwicht zoeken. Dat werkt zichtbaar door in hun bedrijf. Ook daar komt evenwicht. Peter noemt dat 'een systeem', een kringloop van grondstoffen. Ze proberen het wezenlijke, het eigene, de bedrijfs-

individualiteit van Hansketien te benoemen: "Overal samenhangende draden."

Maar dat spirituele, dat BD-taalgebruik, daar hebben ze moeite mee. Als we verder praten over de vraag 'hoe stemmen jullie af op het geheel, hoe nemen jullie de juiste beslissing', vertelt Peter: "Als ik hier aan tafel zit, kom ik er maar niet uit. Dan loop ik even over het land, dan hoef ik niet zo ontzettend na te denken. En dan kom ik weer binnen en ben ik eruit. Als ik op het land loop ervaar ik dingen die je spiritueel kunt noemen. Het land vertelt mij dingen."

Hoe geven ze dit door, dit geheel van samenhangende draden? En aan wie? Ina begint: "Het is een veelzijdig bedrijf, waar je nog steeds je eigen richting kunt kiezen." En Peter vult aan: "Een op zichzelf staand systeem. Dat is de kracht voor de toekomst, een volgende generatie kan verder. Je hebt alles zelf in de hand, je beheerst de keten. Zaaïen, verbouwen, oogsten, eigen voervoorziening. En van melk maak je een eigen consumentgericht product. Het vlees is een ontwikkeling van de laatste jaren, dat staat aan het begin." En de financiën? Ook daarin kunnen wegen gezocht worden. Ze geven het niet weg, maar staan open voor verschillende mogelijkheden en nieuwe vormen. Hoe dat wordt ingevuld hangt af van de mensen die interesse hebben. En op de vraag wie ze zoeken klinkt 'gedrevenheid, passie'. En uiteindelijk: "Het mooist is iemand die dichtbij het systeem staat dat wij opgebouwd hebben."

Luie stoel

Hoe kondigt zich aan dat het tijd is voor bedrijfsvername? Ina vertelt dat ze al wel

dacht 'daar moeten we op tijd mee beginnen'. En toen kreeg Peter het in zijn schouders. Hij heeft regelmatig grenzen overschreden. "De klachten van mijn lijf zijn een schrik. En ik spreek mezelf toe 'je moet nu eens wel naar je lichaam luisteren!'"

Op een vrije dag zijn ze op voorstel van Ina naar een leuk verbouwd huis gaan kijken. "Dat is helemaal niet ons ding," meldt Peter, "maar het was wel fijn. Je wordt je bewust van de mogelijkheden die er zijn. We zagen daar een luie stoel staan. Aan het lichamelijke ongemak wilden we nog geen conclusies verbinden. Toen we het huis zagen werd het helder: nu gaan we het proces in," vertellen ze. "Maar al gaat het werk letterlijk met pijn en moeite, het mag nog wel een tijdje duren." We lopen samen naar de schuur, over een erf waar telkens iets aangepakt en opgeknapt is, zelfs een aanzet tot een tweede woning boven de winkel en kaasmakerij. In de schuur draaien nieuwsgierige hagelwitte geitenkopjes naar ons toe. Een geit ligt precies op ons pad. "Dat is haar plek," zegt Peter en loopt om haar heen.

Geitenleermeesters

Hier is niet alleen een prachtig bedrijf, maar ook een bijzonder geitenleermeesterspaar te vinden. Heb je belangstelling om ook om die geit midden op dat pad heen te lopen, neem dan contact op met Peter Govers en Ina Eleveld, Steendervalsweg 37, 9436 PL Mantinge, hansketien@zonnet.nl, www.hansketien.nl.

Vacaturebank Opvolging gezocht!

Boeren die een opvolger zoeken en jonge boeren die een bedrijf zoeken kunnen elkaar binnenkort makkelijker vinden via de vernieuwde vacaturebank, die het 'Praktijknetwerk Opvolging gezocht!' heeft gemaakt. Dit praktijknetwerk is een samenwerking van enkele BD-boeren, de BD-Vereniging, Warmonderhof en Land & Co. Binnenkort kun je zelf je vraag of je aanbod toevoegen. Welkom op de site zijn:

- ondernemers die een stagiaire, een medewerker of een opvolger zoeken,
- (aspirant-)boeren en tuinders die een stageplek of een werkplek zoeken of op zoek zijn naar een eigen bedrijf.

Het aanbod aan biologisch(-dynamische) boerderijen ververst automatisch. Belangstellenden kunnen een nieuwsflitsje krijgen van het nieuwe aanbod via de mail of via Facebook. Andere organisaties kunnen een banner naar de vacaturebank op hun website opnemen.

Meer info, kijk op www.warmonderhof.nl/vacaturebank of neem contact op met Maria van Bostel, Opvolging gezocht!, mvanbostel@landco.nl

In memoriam Tom van Gelder Een echte leraar

Tekst: Ton Baars, met dank aan Bart Willems (Tom's collega op Warmonderhof)

Tom zal voor velen in herinnering blijven als diegene die 20 jaar lang op de Warmonderhof de lessen fenomenologie, dierkunde, landschap en antroposofie verzorgd heeft. Ook heeft hij jarenlang de Sectie Landbouw van de Antroposofische Vereniging geleid. In de voetsporen van Dick van Romunde, Jan-Diek van Mansvelt en Willem Beekman heeft hij een generatie leerlingen meegenomen in een wezenlijk deel van het boer-zijn: de waarneming van het leven om je heen en het zelfstandig vormen van je oordeel op grond van het waarnemen met al je zintuigen. Door de mogelijkheden van het internet heeft Tom ook een nalatenschap. In de laatste jaren van

zijn leven heeft Tom met hart en ziel gewerkt aan een prachtige, informatieve website (www.dynamisch.nu). Het ging hem er niet alleen om kennis door te geven en te rubriceren, maar vooral ook om inspiratie te bieden. Hij vond het van belang om de neven oefeningen zo helder en duidelijk mogelijk naar voren te brengen, zodat mensen die zonder al te veel schroom zouden kunnen toepassen in hun eigen leven. Zijn meest geliefde onderdeel was de embryologie die hem met respect en verwondering vervulde. Het ging hem meer om het verstaan van de taal van de vormen van levende organismen dan om het wetenschappelijk verklaren van die vormen. Dit alles om bewustzijn te wekken voor, zoals Goethe dit noemde, de 'bovenzintuiglijke' kwaliteit

van het Leven en van de mens. Tom was een echte en ook overtuigde leraar. Hij wist wat recht en krom, wat goed en slecht was en derhalve heeft hij in menig pedagogisch gesprek zijn leerlingen op hun verantwoording gewezen en hen aangesproken op hun gedrag. Soms werden leerlingen geschorst of doorverwezen naar artsen of therapeuten die hen zouden kunnen helpen. Voor Tom was het duidelijk, dat je landbouw niet leren kon in een klas of achter een bureau. Hij heeft vele excursies ingericht in allerlei jaargangen van de school, zodat de leerlingen zelf konden ervaren hoe een landschap eruit zag, hoe je de kwaliteiten ervan belevend kon, hoe verschillende BD-bedrijven functioneerden, hoe belangrijk de rol van de boer in het bedrijf was. Als toetje aan het einde van de

opleiding gold de excursie naar de BD-Landbouwconferentie in Dornach, inclusief bekende BD-bedrijven aan de Bodensee. Niet alleen verwelkomde Tom de nieuwe leerlingen op school, ook werkte hij samen met Do Veltman intensief aan het up-to-date houden van het adresbestand van de oud-leerlingen van Warmonderhof. Het periodiek 'de Vliegende Hofbel' heeft jarenlang gefunctioneerd om het wel en wee van de oud-leerlingen te kunnen volgen. Tom nam in zijn vakanties de moeite om wandelplezier en werk te combineren. Vele leerlingen konden erop rekenen, dat Tom 'even langs' kwam ergens in Europa. Noorwegen was qua natuur en stilte wel een favoriet van hem. Het grootste deel van zijn leven heeft Tom alleen geleefd. In de laatste jaren van zijn leven kwam

Trees bij hem. Tijdens hun huwelijk was Tom al aan een rolstoel gebonden. Ik herinner me als de dag van gisteren zijn glunderend gezicht toen hij na de inzegening van hun huwelijk uit het kerkje in Zeerijp, dat vlak bij hun woonhuis staat, naar buiten kwam rijden. Ondanks de gevolgen van de ziekte ALS, waardoor hij lichamelijk steeds verder achteruit ging, zijn zij samen erg gelukkig geweest. Tom ontpopte zich als een fantastische vader. De kinderen van Trees namen zoetjes aan de plaats van de leerlingen in, werden op het goede spoor gehouden en koesterden zich in zijn warmte, inspiratie, humor en enthousiasme. Zij droegen hem ook ten grave nadat hij op 16 november op 58-jarige leeftijd in hun bijzijn was overleden. De mooie herinneringen aan Tom zullen blijven.

Dynamisch Perspectief

Phileen's column

EEN GOED GESPREK

Ik was op bezoek in een hypermoderne kas en ik zag onder welke omstandigheden tomaten en komkommers daar moeten groeien. Toen kreeg ik zomaar de behoefte om die planten te vragen: waarom groeien jullie eigenlijk zo goed? Jullie wortels staan niet in levende grond, maar in dode steenwol. Jullie worden gevoed via een infuuslangetje. Je hebt nooit rust, want ook 's nachts moet je doorgroeien onder de assimilatielampen. En de uitlaatgassen van de kasverwarming zijn voor jullie een extra shotje koolzuur, zodat je nog meer kilo's kan maken. En om de haverklap sleuren ze je aan je stengels het laboratorium in voor een genetische manipulatie. Ik zou het niet raar vinden als je er bitter van werd of op zijn minst een beetje slap. Maar jullie planten groeien maar door alsof je het allemaal wel lekker vindt.

'Ho, ho,' roept de tomaat, 'als je het echt wil weten, die turboteelt die wij ondergaan is bepaald geen pretje. Maar tegelijk zijn wij plan-

ten heel gehoorzaam. We doen precies wat jullie mensen van ons vragen: veel kilo's met een perfect uiterlijk! 'En ik groei kaarsrecht hoewel ik van nature liever een beetje krom ben,' vult de komkommer aan, 'maar ja, zoals ik daar hang, kan ik ook niet veel anders.' Dan neemt de tomaat weer het woord: 'Onze core-business, als plant, is om de levenskrachten van de zon aan mensen door te geven. Maar onder de huidige omstandigheden wordt het ons wel moeilijk gemaakt om voedende levenskrachten vast te leggen.' 'Zo, zo, jij kunt het mooi zeggen,' vindt de komkommer, 'maar je hebt gelijk, het gaat alleen nog maar om ons uiterlijk. Onze innerlijke kwaliteit doet er niet toe!' 'Tja ...', zucht de tomaat.

En toen was het weer stil. Had ik het nu echt gehoord? ☺

Phileen Meertens heeft met haar man een biologisch-dynamisch akkerbouwbedrijf in Hensbroek.

BASF ziet af van gentech-aardappel

Op 16 januari heeft de firma BASF bekend gemaakt dat de biotechnologie-activiteiten in de Europese Unie worden beëindigd, met uitzondering van onderzoek en ontwikkeling. Dit betekent dat de voorgenomen teelt van de genetisch gemanipuleerde Amflora aardappel in Nederland van de baan is. En dat is goed nieuws, zeker voor de boeren die zich volop hebben ingezet om de piepers van BASF tegen

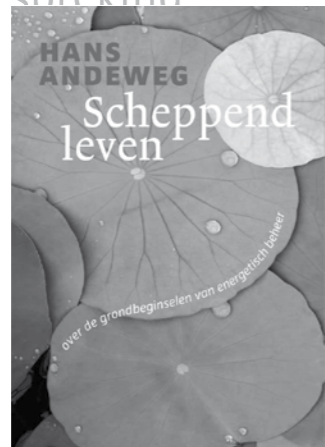
gehouden. Het artikel over dit boerenprotest is na te lezen in DP2009-3. BASF kiest ervoor om de biotechnologie activiteiten te verplaatsen naar de Verenigde Staten. De reden hiervoor is, aldus het persbericht van BASF, dat de technologie in veel delen van Europa niet geaccepteerd wordt door consumenten, boeren en politici.

Dynamisch Perspectief

Roekhesreking

Scheppend leven

'Scheppend leven – over de
grondbeginselen van energie-
tisch beheer' (€ 24,95; 287
pag.) Hans Andeweg.
Uitgeverij juwelenschip.
Centrum voor ECOtherapie:
www.ecotherapie.org

'Op een ochtend werd ik met
hoofdpijn wakker (...) Twee zin-
nen drongen zich met grote
kracht aan mij op: 'Levensenergie
plus informatie geeft een
vormkracht' en 'Vormkracht
plus materie geeft een levens-
vorm'. Zo begint Hans Andeweg
zijn boek 'Scheppend Leven',
dat onlangs uitkwam.

Hans Andeweg studeerde bi-
ologie in Wageningen, werkte
daarna enige tijd op het Louis
Bolk Instituut en heeft later
de ECOtherapie ontwikkeld;
een methode om levensenergie
waar te nemen en in balans te
brengen. Veel (BD-)boeren heb-
ben zijn cursus gevolgd en pas-
sen zijn inzichten toe.

In 'Scheppend Leven' neemt
Hans Andeweg de lezer mee
op zijn persoonlijke ontdek-
kingstocht naar alomvattende
inzichten. Dat gebeurt zeer ge-
structureerd, zoals je mag ver-
wachten van iemand met een
wetenschappelijke scholing.
Hij houdt het luchtig en helder,
terwijl er toch gewichtige en
ingewikkelde begrippen aan de
orde komen uit de esoterie en
uit de moderne kwantumme-
chanica.

De eerste raadselachtige ge-
droomde zinnen roepen aller-
lei vragen op en je volgt hierin
Hans' persoonlijke zoektocht
stap voor stap: van droom naar

het volgende inzicht – steeds
diepgaander en steeds com-
pact-kernachtig, totdat aan
het einde een omvattend en
samenhangend beeld is neer-
gezet. Ja, letterlijk een 'beeld',
want het boek eindigt met een
tekening, waarin de tekens en
symbolen uit alle wereldgods-
diensten en uit de nieuwste
natuurwetenschappelijke mo-
dellen kloppend met elkaar in
verband gebracht zijn: yin-
yang, zonnwiel, gulden snede,
swastika, Christuskruis, laby-
rinth, Fibonacci-spiraal, lem-
niscaat, torsische vormvelden,
tijdgolven, vortexen.

Het zijn intrigerende vergezich-
ten. Maar iets wat zo perfect
klopt heeft een verleidelijke
charme, waardoor het neigt
op dat vlak perspectieven, niet
alleen qua denken, maar ook
qua doen. Kortom: een lezens-
waardig en betekenisvol boek.

ECOtherapie: visualisering, meditaties, affirmaties, intuïtie, flow. Daar geeft hij ook nog concrete oefeningen bij. Dat alles mag gerust ook uw nieuwsgierigheid wekken, al was het maar vanwege de raakvlakken met wat er in de biologisch-dynamische wereld leeft!

Mijzelf verging het bij het lezen zo: vanuit mijn westerse bewustzijn wil ik graag 'grond onder de voeten' bij het beoordelen van de werkelijkheid. Dat lukt bij wat wetenschappelijk 'hard te maken is'. Maar ik weet dat de werkelijkheid nog andere lagen kent, waar ik maar moeilijk toegang toe kan vinden. 'Scheppend Leven' biedt op dat vlak perspectieven, niet alleen qua denken, maar ook qua doen. Kortom: een lezenswaardig en betekenisvol boek.

Andries Palmboom

BD-imkerdag

De jaarlijkse studie- en ontmoetingsdag voor BD-imkers en andere geïnteresseerden vindt plaats op 10 maart. Thema dit jaar is 'Het oude en het nieuwe imkeren, praktisch en inhoudelijk'. Voor dit nieuwe imkeren zoeken de BD-imkers naar manieren om te werken met een 'ongedeeld bijenlichaam', waarbij het broednest van het volk niet over verschillende bakken is verdeeld. Wim van Grasstek legt uit hoe je hiermee als imker aan de slag kunt. Albert Müller vertelt hoe de varroamijt ons helpt om de imme beter te begrijpen. Locatie: Helicon Zeist. Tijd: 9-16.30 uur. Prijs: € 21,50 of € 25 incl lunch (aanmelden voor lunch voor 5 maart bij wvangrasstek@planet.nl). Info: www.bdimkers.nl

BD-imkerkursus

De belangstelling voor de cursus voor BD-imkers is de laatste jaren sterk toegenomen. Op 17 maart start de cursus van 2012. Er zijn drie theorielagen, zes dagdelen praktijk en een afsluitende themadag. Cursisten krijgen inzicht in de antroposofische achtergronden van het BD-imkeren en leren in de praktijk hoe je de aard van het bijenvolk – de imme – het best tot zijn recht kunt laten komen. Afgelopen najaar is voor het eerst ook in Vlaanderen een BD-imkerkursus van start gegaan. Locatie: Wageningen/Renkum. Prijs: € 300. Info en aanmelden: www.bdimkers.nl.

Een bijenkast voor
'een ongedeeld bijenlichaam'

Docent-imker Wim van Grasstek

Imker mag gentech-teler aansprakelijk stellen

Duitse biologische imkers hebben onlangs met een uitspraak van het Europees Gerechtshof een belangrijke overwinning binnengehaald. Als hun honing sporen van gentech bevat, kunnen zij de teler van het gentech-gewas aansprakelijk stellen voor de geleden schade. De honing kan dan namelijk niet meer als biologisch op de markt worden gebracht. Deze uitspraak geldt voor de gehele EU en alle gewassen.

Imker Karl Heinz Bablok uit Augsburg moest in de herfst van

2009 zijn honingooft laten vernietigen. In de omgeving van zijn bijenstand werd gentech-mais MON 810 van Monsanto geteeld. 'Biene sticht Gentechnik-Giganten', kopt de website van de Duitse bijenhouders dan ook terecht! Ze hebben met veel doorzettingsvermogen (en met € 150.000 aan proceskosten!) deze belangrijke overwinning binnengehaald op Monsanto. David verslaat Goliath in Bijenland. Info: www.bienen-gentechnik.de.

Het Compost-ei van Victor Schauberger

Jan JC Saal

De Oostenrijker Victor Schauberger (1885-1958) was een man met veel kennis van de natuur. Ik heb al eerder over hem geschreven (zie DP2010-2). Hij begreep de aard van water en heeft onder andere apparaten ontwikkeld die water levendiger kunnen maken. Hij heeft ook zaken aangedragen voor verbetering van de landbouw, zoals het werken met koperen gereedschap.

Een speciaal idee van hem is, dat je compost moet opzetten in de vorm van een ei en dan nog wel onder een fruitboom.

Ik probeer dat al enkele jaren te doen, met wisselend succes. Het valt niet direct mee om een composthoop op te zetten in de vorm van een ei. Composthoppen hebben nu eenmaal de neiging om in elkaar te zakken, door het vergaan van materiaal. Bij een appelboom zitten de wortels en de stam wel erg in de weg.

De laatste twee jaar heb ik het geprobeerd zonder boom in het midden en heb ik de eivorm met klei afgemaakt, zoals op de foto is te zien. Ik zet het ei eind november op en in maart van het volgende jaar werk ik de hoop om in een nieuwe, gewone composthoop met wat koemster er bij. In oktober spit ik dan de compost onder.

Het lukt om er een ei van te maken door gedurende het hele seizoen met een veel bredere hoop te werken, die steeds weer wat inzakt. In november bouw ik het ei geleidelijk op, door de buitenrand van de composthoop steeds weer boven op de hoop te gooien. Eind november werk ik dan de hoop af met een kleilaag op de top.

In het afgelopen jaar was het heel opvallend dat de punt van

het ei na de winter vol zat met wormen. Niet de mestworm maar de aardworm. In oktober was het geheel prachtig ge-

composteerd. Hoe deze compost uitwerkt op de vruchtbaarheid zal het komende jaar moeten blijken.

Reclaim the Seeds

In het weekend van 10 en 11 maart organiseert ASEED (de internationale campagneorganisatie Actie voor Solidariteit, Gelijkheid, Milieu en Diversiteit) de zadenbeurs 'Reclaim the Seeds'. Tuinders, mensen met een volkstuin en collectieven kunnen zaden ruilen, weggeven en verkopen. Ook voor mensen zonder tuin is het evenement interessant: er zijn workshops, presentaties, debat, een informatiemarkt en een manifestatie; kijk voor het programma op www.reclaimtheseeds.nl.

Met dit evenement wil A SEED bijdragen aan: het in stand houden van de diversiteit van voedselgewassen en het ondersteunen van de organisaties en individuen die zich hiermee bezig houden; het onder de aandacht brengen van het belang van soortendiversiteit in de landbouw; het betrekken van meer mensen bij het zelf gebruiken

van vrije zaden en mogelijk zelfs actief bewaren en uitwisselen van zaadgoed.

Voor een plekje op de zadenmarkt, een infostand, een bijdrage aan het programma, aangevraagd of andere vragen, kun je contact opnemen via reclaimtheseeds@aseed.net. Maar je kunt ook gewoon langskomen op 10 en 11 maart op de Plantagedoklaan 8-12 in Amsterdam.

>> zie elders in dit nummer

1 maart

De bij en het woord

Jos Schuylenburg en Frits Burger proberen de taal van bijen te verstaan, die verborgen is in hun levenswijze. In alle culturen is de bij verbonden geweest met het mysterie van de spraak en het Woord. De priesteressen van Efeze werden 'bijen' genoemd. Locatie: Studiecencentrum voor Anthroposofie, Riouwstraat 1, Den Haag. Kosten: € 10. Tijd: 20.15-22

7 maart >>

Voorwaarts naar de bron

Winterconferentie van de BD-Vereniging bij Warmonderhof in Dronten, zie pag. 8

8 maart

Dag van de Stadslandbouw

Op de eerste Dag van de Stadslandbouw staan lezingen en discussies op het programma over kansen en knelpunten bij de vele initiatieven op dit gebied. Zie www.dagvande-stadslandbouw.nl.

8 maart en 12 april

Meeloopdag Warmonderhof

Kennismaken met de opleidingen voor BD-boer, zorgboer of natuurvoedingswinkelier. Zie www.warmonderhof.nl

10 maart >>

BD-imkerdag

Jaarlijkse studie- en ontmoetingsdag voor BD-imkers en andere geïnteresseerden: 'Het oude en het nieuwe imkeren, praktisch en inhoudelijk' bij Helicon in Zeist, zie pag 31

10-11 maart 2012 >>

Reclaim the Seeds

Zadenbeurs met workshops, film en discussie.

Vanaf 17 maart tot sept >>

BD-imkerkursus

Kursus over bijhouden op biologisch-dynamische grondslag met praktijk- en theorielessen. Zie pag 31 en op www.bdimmers.nl

25 maart

Christoffor boekenpresentatie

Boekpresentaties van nieuwe uitgaven. Ontmoet schrijvers en illustratoren en laat uw

Christoffor boeken signeren. Van 14-16 uur in de Vrijeschool, Abbenbroekweg 7, Den Haag. Zie www.christoffor.nl.

28 maart

Houden van de aarde

De FAO luidde eind 2011 in een rapport de noodklok: door kunstmestgebruik is een kwart van de landbouwgronden gedegeneerd en ongeschikt voor landbouw. De remedie: compost. Dit toont het failliet van de gevestigde denktrant. Hoe maken we de Aarde weer vruchtbaar? Michiel Rietveld, auteur van het boek 'Houden van de Aarde', geeft zijn visie. Locatie: Studiecencentrum voor Anthroposofie, Riouwstraat 1, Den Haag. Kosten: € 10. Tijd: 20.15-22

12 en 19 april

Natuurwezens

Fenneke Bruning geeft twee lezingen over natuurwezens. Sommige mensen nemen ze waar en zijn met ze in contact. Die ervaringen roepen verwondering en eerbied op. De natuurwezens wachten op ons. Locatie: Studiecencentrum voor Anthroposofie, Riouwstraat 1, Den Haag. Kosten: € 10. Tijd: 20.15-22

22 april

Bloesemfeest

Aftrap van de campagne 'Bijen houden van Biologisch' in de biologische boomgaard van 't Gelders Eiland, Eltenseweg 1, 6915 KA Lobith. Zie www.bionext.nl

22 april

Eten uit de Natuur

Workshop over reinigende planten en gezonde voeding in Hof van Twello. Zie www.eet-barewildeplanten.nl

12 mei >>

BD-ervaar-leer-en-beleef-dag

Ontmoetingsdag en ledenvergadering van de BD-Vereniging, gecombineerd met de ledendag van de Vereniging van Natuurvoedingskundigen en de donateursdag van BD-Grondbeheer.

4 t/m 10 augustus

Angel Art Festival

Kunstfestival op het BD-landgoed van Eelco Schaap en Karin Slinging in Portugal, zie www.dominiovaledomondego.com

Ik ben actief voor de BD-Vereniging

Willem Bongers
65 jaar, woont in Gouda.

Vereniging: In de preparatenwerkgroep doe ik mee met het vlot verzenden van de bestellingen. We maken met zijn drieën de preparaten: het plukken van de bloemen, in- en opgraven in voor- en najaar op verschillende bedrijven. Dat is daar dan een mooi sociaal gebeuren.

Gebeurtenis: In de jaren 70 mocht ik boeren op weilanden op de Veluwe. Dat was kaal grasland, erg hol, waar ik vaste geprepareerde mest op verspreidde. Een jaar later was het al stralend gevarieerd grasland. Ook de boeren die hun pinken daar inschaarden waren heel tevreden.

Enthousiast: Bezig zijn met het leven, het etherische. Aarde en kosmos verbinden. Hoezo krijgt een plant een stengel? Waarom groeit daar plotseling een knop, een bloem, een blad? Dat begrijpt niemand. In de landbouwcursus vind je een begin van een antwoord.

Nog geen lid? Meld je aan!
0321 315937 www.bdvereniging.nl

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF
2012 – februari – nr 1

Dynamisch Perspectief is het ledenblad van de BD-Vereniging en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438.

Voor vragen over lidmaatschap of over het opsturen van Dynamisch Perspectief, bel het bureau: 0321-315937

Redactie Ellen Winkel (hoofdredacteur), Luc Ambagts, Andries Palmboom, Wim Goris, Jan Saal, Jorien Quirijnen

Sluitingsdatum kopij 5 maart, agendaberichten tot 2 april. DP2012-2 verschijnt 28 april. Graag vooraf overleg via ellen@schrijfwinkel.nl of tel 0858-771175. De redactie houdt zich het recht voor stukken in te korten, te bewerken of te weigeren.

Copyright BD-Vereniging. Overname van artikelen alleen met voorafgaande toestemming van de redactie.

Coverfoto Warmonderhofstudent Sophie Paas tijdens de Tagung in Dornach. Foto: Charlotte Fischer.

Vormgeving Fingerprint, Witzhausen DE, Gerda Peters
Druk Meerpaal Grafimedia, Tiel

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
info@bdvereniging.nl
www.bdvereniging.nl

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding door ontmoetingen, scholing, onderzoek en publicaties. Ze werkt samen met o.a. Stichting Demeter, Stichting Grondbeheer BD-landbouw, Stichting Warmonderhof, Stichting Biologica en de Antroposofische Vereniging in Nederland.

Bestuur Albert de Vries (voorzitter), Ruud Hendriks, Karin Stolk, Isabel Duiniveld

Medewerkers bureau Luc Ambagts (beleidsmedewerker), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

BD-beroepsontwikkeling Boeren en tuinders die belangstelling hebben voor BD-beroepsontwikkeling, intervisie of coaching kunnen contact opnemen met Luc Ambagts op het bureau.

Preparatenwerkgroep De preparatenwerkgroep begeleidt het maken van de biologisch-dynamische preparaten. Bij de werkgroep zijn preparaten te bestellen via de website: www.bdvereniging.nl. Daar vindt u ook

een prijslijst van preparaten en materialen. Betaling op rekening. Preparatenwerkgroep p/a Stichting De Wederkerigheid, Hoofdstraat 22, 3972 LA Driebergen, 06-47235401 (voicemail), preparaten@bdvereniging.nl.

Lidmaatschap € 40,- per jaar Jongerenlid (t/m 23 jaar): € 20,- per jaar. Beroepslid: € 200,- per jaar. Gekoppeld beroepslid: € 40,- per jaar (voor volgende beroepsleden van hetzelfde bedrijf). Een lidmaatschap wordt jaarlijks stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd. Aanmelden als lid kan via het bureau of via de website www.bdvereniging.nl. Bankrekening voor contributie 147485 tnv Ver voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding, IBAN: NL 04 INGB 0000 147485, BIC: INGBNL2A

Schenken en legaten De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Legaten zijn geheel vrij van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Wilt u meer informatie, belt u dan even met het bureau.

Bio /o dynamica

Tekst: Ellen Winkel

"Kent u dat lied nog?" vraag ik aan Wilfriede Guépin (82). Ik ben bij haar op de koffie om vragen te stellen over vroeger, voor het boek dat ik schrijf over de geschiedenis van de BD. Wilfriede – toen nog Friedje Driehuijzen – zat in de allereerste eerste klas van Warmonderhof in 1947/1948. Iedere vrijdagmiddag stond koorzingen op het lesprogramma. Een lied dat ze vaak zongen, was 'Wie doet er mee met de BDV'. Klaas en Mienke de Boer, oprichters van de school, hadden de tekst samen gemaakt op de wijs van het slotkoor van de Bauerncantate van Johann Sebastian Bach. Klaas en Mienke hielden allebei enorm van zingen en tijdens

een geheime biologisch-dynamische studieweek in 1943 in Zeist – dat soort bijeenkomsten waren toen verboden – brachten ze bij het ontbijt een lied ten gehore, dat ze in alle vroegte op hun stromatrasen hadden bedacht. Later hebben ze dat lied bij allerlei gelegenheden gezongen, bij studiebijeenkomsten en andere festiviteiten.

"Natuurlijk ken ik dat lied nog!" antwoordt Wilfriede met stralende ogen en zonder aarzelen zet ze in:

"Wie doet er mee met de BDV,
de biobiobio biolo dynamica,
de biolodynamica.

De aarde zal weer vruchtbaar zijn,

met mest van koe en paard en zwijn,
met zonneshijn en maneschijn,
en licht van sterren groot en klein.
Laat dit gegrift in 't harte staan,
de biobiobio biolo dynamica,
zal nimmer meer verloren gaan."

Daar zit ze op haar 82ste, op haar stoel bij het raam in haar zonnige appartement, en zingt dat lied van vroeger zo uit haar herinnering!

"Het lijkt mij leuk om dat lied nog eens met zijn allen zingen, als we de 75ste verjaardag van de BD-Vereniging vieren," zeg ik tegen haar en ze antwoordt direct: "Dan kom ik ook!" ☺

Ook een BD juweel insturen?
Bel of mail met Luc Ambagts
tel. 0321-315937
lucambagts@bdvereniging.nl.

zuiver @zuivel

Biologische kwaliteit van oudsher!

De zuivelfabriek in Limmen was de eerste verwerker van biologische melk in Nederland. Vanaf de oprichting van de fabriek in 1905 is er een rijke zuivelkennis opgebouwd. Die proeft u sinds 1980 in de beste kwaliteit biologische en biologisch-dynamische zuivel. 130 veehouders leveren dagelijks hun verse melk voor Zuiver Zuivel producten. Via de houdbaarheidsdatum op de verpakking kunt u terugvinden van welke veehouders de melk in uw product onder andere afkomstig is. Kijk voor meer info op www.zuiverzuivel.nl.

Samen met de natuur
www.zuiverzuivel.nl

demeter